

O PRIVIRE CRITICĂ ASUPRA LEGII PENITENCIARELOR DE LA 1 FEBRUARIE 1874

Cipriana SUCILĂ-PAHONI*

A CRITICAL LOOK OVER THE PRISONS LAW FROM 1874

Abstract

The article highlights the main points of a more detailed analysis of the the penitentiary legislation, specifically "The 1874 Law", also known as the The Penitentiary Regime Law, drafted by the Frenchman "Ferdinand Perrieres Dodun" by the middle of the nineteenth century, for the Romanian Principates. This law was drafted due to the need of solving some pressing problems concerning the situation of the inmates and to the fact that the very existence of the prisons had been jeopardized. Those problems were looking to be solved by establishing the previous regulations of that law: either by those after the Organic Regulation approval or by those promulgated during the reigns of Grigore Al. Ghica (Moldova) and Barbu Știrbei (Romanian Country). However, the regulation's resolutions remained only on paper, without enforcement. Article does not nothing else but to pursue in what extent this "lawful" had improved the penitentiary system.

Key words: administration, salt mine, magistrate, vizier, dungeon, parole, patronage society.

Legea închisorilor de la 1874 a fost opera francezului Ferdinand Dodun des Perrierès, adus cu contract în Moldova de către Grigore Ghica, la 1852, cu scopul de a organiza închisorile noastre. A fost numit director general al închisorilor și după Unirea Principatelor, exercitându-și funcția în perioada cuprinsă între 11 august 1862 și 23 noiembrie 1876. Legea prevedea regimul celular mixt, sistemul „auburnian”, pentru toți condamnații, de toate categoriile, mai puțin recidiviștii, pentru care a fost reglementat sistemul celular strict (filadelfian). A fost stabilit regimul tăcerii absolute pentru toți cei chemați la lucru sau la traiul în comun. Înțelegând importanța arestărilor preventive (considerate a fi „primul focar de contagiune criminală”), legea prevedea și pentru acestea, tot regimul celular, și pentru preveniți, și pentru acuzați.

Însă din cauza indifferenței cu care a fost privită criminalitatea, a lipsurilor bugetare și datorită neapropundării legii, aceasta din urmă a rămas neaplicată în dispozițiile ei fundamentale¹.

Pe cel care se împotriva legilor penale și tulbura liniștea publică societatea avea dreptul de a-l pedepsi, însă pedeapsa dată trebuia să fie, în primul rând, reformatoare. Ea trebuia să fie proporțională cu gravitatea faptei și dată cu un dublu scop: de a servi ca exemplu și pentru a îndrepta. Atunci când infractorul își termina de executat pedeapsa,

* Doctorand anul III, Facultatea de Istorie, Universitatea "Al. I. Cuza" Iași, nightevan@yahoo.com

¹ C. Rădulescu, *Raport general asupra închisorilor centrale și arestărilor preventive pe anul 1907-1908*, București, 1908, p. 11.

după ce era integrat în societate și declarat demn de a-și exercita drepturile pe care le pierduse, abia atunci se putea spune că respectivul individ era cu adevărat *reabilitat*². De aceea, pentru a-și atinge scopul său social, pedeapsa trebuia să fie: personală – să fie aplicată doar pentru cel „culpabil”, eficace și exemplară – să afecteze atât culpabilul, cât și pe cei care au fost tentați să-l imite, reformatoare – să îndrepte infractorul și reparabilă sau remisibilă – să poată fi ștearsă în caz de eroare, permițând reintegrarea socială a culpabilului amendat. Astfel, măsurile ce trebuiau luate în vederea facilitării fenomenului de reclasare a condamnatului erau: „condamnațiunea condițională” (un delicvent condamnat pentru prima dată la o pedeapsă ușoară obținea suspendarea acesteia; dacă, într-un termen de 5 ani nu a mai existat o altă condamnare, respectivul delicvent era dispensat de a-și mai executa pedeapsa), eliberarea condiționată și societățile de patronaj. Din păcate, sistemul penitenciar și îndeosebi personalul chemat a administra aceste penitenciare au lăsat mult de dorit³.

Încă de la începutul încercărilor de reglementare a unei legislații penitenciare, grija reformatoarelor în acest domeniu a fost de a-l sustrage pe condamnat de la contagiunea fizică și morală a promiscuității comune din închisori, respectiv izolarea lui individuală în celulă. Prin aplicarea sistemului celular auburnian, a fost împiedicată corupția deținuților din viața în comun, de fapt s-a dorit acest lucru, căci, de la 1874, statul nu a construit decât o singură închisoare celulară, și anume Doftana (cu 397 celule). Aproape toate închisorile au fost transformate din vechile mănăstiri (Statul cheltuind sute de mii de lei ca să le repare și să le întrețină) ce nu corespundeau într-un nimic scopului pentru care au fost destinate. Deținuții „trăiesc și dorm în comun, în dormitoare rău aerate, închiși de la 6 ore seara până a doua zi dimineața, aproape 12 ore în cea mai vicioasă promiscuitate: dorm în paturi comune de lemn, învață unul de la altul, se laudă unul în fața altuia, fără putință pentru supraveghetori să intervină”⁴. Singura soluție este de a construi altele, mai puține la număr, însă cu condiția de a satisface necesitățile pe care le cere legea, de fapt aproape totul trebuia reconstruit.

În urma cercetărilor întreprinse de către Direcția Generală a Penitenciarelor, s-a constatat că închisori centrale erau: pentru munca silnică – Ocnele Mari, Doftana, Slănic și Târgu-Ocna, din care doar Ocnele Mari și Doftana au fost reconstruite în perioada 1814-1900. Târgu-Ocna a fost construită înainte de Unirea Principatelor din 1959, iar Slănicul era improvizat ca penitenciar, din niște case vechi, impropriei destinației ce i s-au dat⁵. Penitenciarele de reclusiune, închisorile corecționale pentru minori ca Mărgineni, Pângărați, Bisericieni și Dorobăț, iar pentru femei – Plătărești, aproape toate au fost instalate în vechile localuri ale mănăstirilor. Refacerea lor nu ar fi avut nici un rost, unele fiind situate prin munți și păduri, la mari distanțe față de orașe⁶, fiind izolate de orice centru de activitate comercială. Fapt pentru care presupuneau mari cheltuieli de întreținere, transport, aprovizionare și reparații. De asemenea, numărul mare al închisorilor centrale față de populația restrânsă pe care o întreține sub detenție, exemplu în acest sens fiind închisorile centrale: Focșani (100 deținuți), Plătărești (100 deținuți), Slănic (200 deținuți), Mislea (150 deținuți), Bucovăț (250 deținuți), presupunând aceleași cheltuieli ca la închisorile mari, reprezintă una din principalele cauze care împiedicau realizarea unui progres efectiv în aplicarea regimului închisorilor⁷. Prin urmare, trebuiau luate unele măsuri: transformarea sau construirea tuturor închisorilor județene în închisori celulare, încarcerarea, pe lângă preveniți, acuzați și condamnați de până la trei luni și a condamnaților corecționali de până la un an, aplicarea regimului celular pur pentru toți deținuții, constrângerea județelor de a-și îndeplini sarcina impusă prin art. 14 din lege, concentrarea închisorilor centrale de

² N. Zamfirescu, *Discurs ținut la deschiderea anului judecătoresc 1903-1904*, în „Dreptul”, Anul XXXVII, Nr. 53, 1903, pp. 430-432.

³ *Răspunsul domnului prim-președinte Scarlat Popescu*, în „Dreptul”, pp. 434-435.

⁴ *Raportul domnului I. Ionescu, directorul general al închisorilor, către domnul Ministru de Justiție*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, Anul III, Nr. 5, 1914, p. 165.

⁵ Al. Radianu, *Penitenciarele*, în „Curierul judiciar”, Anul V, Nr. 37, 1896, p. 295.

⁶ *Ibidem*, p. 296.

⁷ C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 28.

corecțiune, incluziune, femei și minori în cele patru mari orașe ale țării (Văcărești, Craiova, Galați și Iași), care deja posedau închisori de corecție, dar și desființarea următoarelor închisori centrale: Bucovăț, Focșani, Mărgineni, Mislea, Pângărați, Plătărești, Slănic⁸.

Așadar, din cauza indifferenței autorităților, care nu au arătat nici un interes chestiunii închisorilor, construind localuri sistematice de penitenciare, legea din 1874 nu a putut fi aplicată în ce privește partea ei esențială – izolarea individuală în celule, până în 1896, când, reamintim, a fost construită Doftana. Pentru construirea unui penitenciar de muncă silnică lângă această ocină, a fost acordat un credit extraordinar de 850.000 lei, această sumă fiind necesară pentru cheltuielile de construcție, mobilier și plata terenului pe care urma să se construiască stabilimentul propus. Suma respectivă nu a fost suficientă, deoarece nu se făcuse un studiu privitor la validitatea terenului, fapt pentru care acesta era unul „dintre cele mai accidentate, de aceea a rezultat un spor de cheltuieli considerabil”⁹. În urma întocmirii planurilor și devizelor acestei închisori (care trebuiau făcute de la începutul lucrării) de către un consiliu tehnic, se ajunge ca ridicarea unei asemenea construcții să coste 970.000 lei fără locul cumpărat, ziduri de împrejmuire, de canal, iluminare și încălzire. Însă s-au cheltuit sume importante cu lucrări de altă destinație decât s-a fost prevăzut: șosele, ziduri de siguranță „în condițiuni atât de rele, încât astăzi nu mai există nici ziduri, nici șosele”.

În legătură cu situația prezentată, Ministrul de Interne de atunci, D. A. Stolojan, a afirmat: „În loc să se facă o temniță după principiile moderne, ca noaptea cei închiși să fie izolați, și numai ziua să lucreze în comun (...), vechea administrațiune a făcut un hotel care nu are nici ziduri de siguranță, nici canal, nici luminat, nici încălzit, nici mobile (...), a pus clădirea într-un loc unde nu te poți duce decât cu balonul”¹⁰. Se ajunsese astfel ca pentru construirea unui penitenciar cheltuielile să crească considerabil; de la creditul inițial acordat de 865.00 lei s-a ajuns la suma angajată prin contract de 974.931 lei, la care trebuie adăugate cheltuielile cu construcția: de ziduri pentru susținerea malurilor, de șosele, poduri, atingând astfel cifra de 1.007.692 lei, din care, scăzând creditul inițial acordat, ne rămân 142.692 lei cheltuiți în plus, fără o acoperire utilitară¹¹.

Referitor la necesitatea de noi localuri de penitenciare pentru deținerea arestaților, în anul 1897 au fost construite două închisori noi, destinate ca închisori corecționale, una la Craiova și alta la Galați. Însă la aceste închisori, în comparație cu cea de la Doftana, nu s-a ținut cont de regimul prevăzut de lege, care este cel celular, ci au fost urmate alte planuri. Respectivul închisori aveau, pe lângă dormitoare, și câte 90 de celule, iar pentru preveniți și acuzați – pavilioane. Așadar, regimul adoptat nu era în conformitate cu legea în vigoare¹². Lucrările pentru construirea celor două închisori au început în primăvara anului 1894, fiind acordat un credit de 550.000 lei, la care județele Covurlui și Dolj au contribuit cu suma de 250.000 lei și cu cedarea gratuită a terenului necesar amplasării respectivelor clădiri. Ca și în cazul anterior menționat, terenurile cedate pentru penitenciarele Galați și Craiova au fost „dintre cele mai accidentate”¹³. Pentru fiecare închisoare în parte, totalul creditului disponibil a fost de 400.000 lei, deși cheltuielile făcute au întrecut cu mult creditul acordat: fie cu 130.125 lei pentru penitenciarul Galați, fie cu 117.566 lei pentru Craiova. Însă pentru definitivarea lucrărilor la cele trei penitenciare - Galați, Craiova și Doftana – a mai fost acordat un credit de 1.240.000 lei, căci, după cum preciza D. A. Stolojan: „Acum, vorba francezului, vinul este vărsat, trebuie să-l bem. Trebuie să punem închisorile în condițiunea de a ne folosi de dânsle”¹⁴.

Nereguli au fost constatate și la ocne, fapt ce atestă că dispozițiile legii din 1874 „au trecut neobservate”. În primul rând, deținuții condamnați la muncă silnică, ce extrăgeau sarea din ocne, munceau la un loc cu lucrătorii liberi, cu toate că acest contact era

⁸ *Ibidem*, pp. 29-30.

⁹ *Monitorul Oficial*, Nr. 21, din 26 aprilie 1896 (*Ședința din cadrul Adunării Deputaților, din 20 aprilie 1896*).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *M.O.*, Nr. 44, din 29 mai 1896 (*Ședința din cadrul Senatului de la 24 aprilie 1896*).

¹² Șt. Arsenescu, *Reforma Penitenciară*, în „*Revista penitenciară și de drept penal*”, Anul III, Nr. 69, iunie-septembrie 1914, p. 256.

¹³ *M. O.*, Nr. 21 (*Ședința din Cadrul Adunării Deputaților din 20 aprilie 1896*).

¹⁴ *M. O.*, Nr. 44, din 29 mai 1896 (*Ședința din cadrul Senatului de la 29 aprilie 1896*).

interzis. În al doilea rând, cea mai apropiată sursă de apă potabilă se afla la o distanță de câțiva km, deținuții fiind transportați prin mijlocul târgului pentru a ajunge la destinația dorită. Însă parcurgerea acestui traseu, având ca punct nodal târgul, reprezenta pentru deținuți o adevărată relaxare. Cei care dispuneau de bani „îi mituiau” pe soldații care-i păzeau, pentru a le putea permite anumite „plăceri”. Gardienii, având un salariu derizoriu, înlesneau abuzul și făceau speculă cu arestații¹⁵. În privința contactului direct cu lucrătorii liberi, L Elefterescu (procuror la Curtea de Apel din București) a propus construirea „unor temnițe sistematice alături de ocne, ca arestații să fie duși acolo prin niște subterane, fără să fie văzuți de nimeni și să muncească în galerii separate de ale liberilor”.

Detenția în comun, care încă mai era menținută în sistemul nostru penitenciar la sfârșitul secolului al XX-lea, presupunea și încălcarea regulilor de igienă prevăzute de legea din 1874 și prin regulamentele care o completeau. Condamnații stăteau înghesuți, lipsiți de încăperi luminate, spațioase și aerisite, nu existau „săli de mâncare, nici ateliere unde să lucreze”, acest fapt contribuind „atât la contagiunea morală, cât mai ales la cea corporală: prezența bolilor molipsitoare, în special oftica”¹⁶. În ianuarie 1898, în ședința din cadrul Adunării Deputaților, se cerea acordarea unui credit de 33.100 lei destinat serviciului penitenciar, pentru acoperirea cheltuielilor în ce privește „nutrimentul arestaților, întreținerea vitelor, plata medicamentelor și transporturi de materiale”, ce au fost făcute în urma inundațiilor și a „epidemiilor ce au bântuit în țară”, pentru că au devenit „ineficiente din cauza scumpetei furajului pentru vite și a hranei oamenilor”, dar și pentru „combaterea bolilor contagioase”, această măsură necesitând cheltuieli mult mai ridicate decât în perioadele normale¹⁷.

Precizam la un moment dat că rezultatul care se dorește a fi obținut în urma expirării termenului de executare a pedepsei este acela a reformării celui ce a fost condamnat din diferite motive. Se știe că munca în închisoare este cel mai puternic mijloc de ridicare a moralului, ea înlesnește deținutului un câștig oarecare, asigurându-i existența la eliberare. Munca condamnaților trebuie să conducă pe deținut la învățarea unei meserii, ea având un caracter obligatoriu, nu și în perioada imediat următoare elaborării legii din 1874. În penitenciarele de reclusiune și închisorile corecționale munca aproape că nu exista. Majoritatea populației penitenciarelor „stă în trândăvie, proiectând la revolta contra personalului închisorilor; traiul din aceste penitenciare este cu mult mai bun pentru dâșii decât cel din libertate unde trebuie să muncească pentru a se hrăni și îmbrăca, pe când aici totul are la dispozițiune”¹⁸. Legea închisorilor, prin articolele 12, 15 și 19, stabilește numai partea statului din lucrul arestaților, de 7, 6 și 5 zecimi, după categoria penală a osândiților, fără a stabili ceva asupra organizării muncii penale.

Munca penală era introdusă doar în trei închisori județene și erau reînființate câteva ateliere la unele închisori centrale. Statul nu dispunea sau nu acorda sumele necesare înființării de ateliere suficiente de a ocupa pe toți condamnații, organizarea muncii în celule era costisitoare, datorită faptului că la noi nu exista o industrie care să se adreseze închisorilor. La început de secol XX, în închisorile existente în țară funcționau 12 ateliere ale statului, care ocupau cel mult 500 condamnați, populația închisorilor fiind în cifră medie de 3.200 arestați¹⁹. Prin urmare, au fost propuse unele măsuri în vederea îmbunătățirii situației existente: munca penală să fie utilizată, în primul rând, la confecționarea tuturor obiectelor necesare penitenciarelor, ca: îmbrăcăminte, încălțăminte (opinci), fabricarea pânzei, așternut, obiecte de gospodărie, pentru a stăvili teama față de o posibilă concurență pe care munca penală ar face-o industriei și muncii libere; ar fi trebuit introdusă munca numită „All’aperto”. Aceasta presupunea utilizarea în aer liber a deținuților la diferite lucrări de realizare a unor diguri, canaluri, șosele, plantații de vii, poduri și de construcție a unor clădiri ce ar fi adus mari beneficii Statului²⁰. Ea a fost utilizată pentru prima dată la

¹⁵ Luca Elefterescu, *Reforma sistemului penitenciar*, în „Dreptul”, Anul XXI, Nr 53, 1892, p. 418.

¹⁶ Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 255.

¹⁷ M. O., Nr. 234, din 23 ianuarie 1898 (*Ședința din cadrul Adunării Deputaților, de la 19 ianuarie 1898*).

¹⁸ Al. Radianu, *op. cit.*, p. 296.

¹⁹ Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 266.

²⁰ Rădulescu, *op. cit.*, p. 57.

noi în 1906 la închisoarea de minori Mislea, de către Simion Niculescu, fiind un mijloc de tranziție de la starea de închisoare la eliberarea condiționată. Condamnații cu purtări bune și care au executat cel puțin jumătate din pedeapsă erau scoși la diverse munci particulare sub conducerea unui gardian și a câtorva soldați. Rolul său era de a-l obișnui pe arestat, puțin câte puțin, cu îndeplinirea punctuală a îndatoririlor sale²¹.

Trebuia ca munca penală să se organizeze pe baze practice și utile atât pentru stat, respectiv penitenciare, cât și pentru arestat, prin acordarea respectivului peculiu care avea să-i asigure un trai decent după eliberare. Pentru condamnații la munca silnică, în ocnele statului, munca separată nu ar fi fost posibilă, însă pentru recluzionari și corecționali s-a propus înființarea a două sau trei penitenciare agricole, pentru a corespunde felului de ocupație pe care îl avea majoritatea populației din penitenciare. Iar pentru arestații care proveneau din mediul urban s-ar fi putut construi un penitenciar cu organizarea muncii în ateliere²². Considerăm că soluția cea mai practică ar fi fost angajarea unor maiștri care să-i învețe pe arestați practicarea unei meserii potrivite cu felul pedepsei și aptitudinile arestatului, ce le-ar fi fost benefică la ieșirea din închisoare. În concluzie, munca penală trebuia organizată în așa fel încât Statul să-ți ramburseze toate cheltuielile făcute cu întreținerea închisorilor.

Un obstacol în calea generalizării măsurilor deja menționate, îndeosebi punerea în practică a muncii „All’aperto”, ar fi chestiunea disciplinei și a siguranței. De această problemă se ocupau gardienii, care aveau obligația, prin lege și regulament, de a veghea îndeaproape deținuții, în toate mișcărilor lor. Prin serviciul lor se duceau la îndeplinire toate dispozițiile legii din 1874. Această funcție cerea însă multă răspundere, fiind „plină de pericole”, fapt pentru care ea nu putea fi încredințată oricărui individ²³. Prin faptul că veneau în contact direct cu arestații, gardienii aveau un rol însemnat în aplicarea regimului penitenciar. În practică, acel contact direct se concretiza în acțiunea de înlesnire a planurilor arestaților, „cauza de căpetenie a relei stări a gardienilor fiind retribuția lor infimă de 48 lei lunar”²⁴. Din acest salariu ei trebuiau să-și întrețină familia, să-și plătească chiria și să suporte cheltuielile uniformei ce le era impusă. În schimb, aveau o mare responsabilitate în tot ceea ce realizau, o obligație morală, la care se adăuga oboseala ce se acumula după 48 ore de supraveghere. Din păcate, recrutarea gardienilor se făcea dintre oameni lipsiți de orice condiție intelectuală și morală – țărani analfabeți²⁵, care nu aveau nici măcar noțiunile necesare îndatoririlor lor. Cu toate că salariul acestor impiegați a fost dublat în 1912, iar de la 1 octombrie 1914 a devenit 100 lei lunar, gardienii au rămas aceiași ca și în trecut: elemente care periclitează și compromit morala și siguranța închisorilor²⁶.

Într-o situație la fel de nemulțumitoare se regăsea și serviciul de pază al închisorilor, recrutat din interiorul armatei. Lipsa de experiență a soldaților și introducerea unor obiecte interzise de regulament: instrumente, alcool, corespondență, contribuiau la indisciplina și imoralitatea deținuților, dar și la „fraternizări între santinele și condamnați”²⁷. Pentru a fi oprite aceste nereguli s-a propus înființarea unui corp special de gardieni însărcinați cu paza exterioară, cât și cu supravegherea interioară a închisorilor. Pentru fiecare închisoare de județ să fie destinați opt gardieni, iar pentru închisoarea Doftana, inclusiv cele de muncă silnică, un număr de 450 de gardieni, întrebuințați la cerințele de pază, escorte, gardă și supraveghere. Aveau să fie plătiți cu 80/100 lei lunar și puși sub comanda unui șef inspector (fost sau ofițer în activitate)²⁸. Dar înainte de a fi confirmați în funcție vor urma o școală, școala gardienilor²⁹, care va funcționa pe lângă închisoarea Văcărești și doar cei

²¹ Simion Niculescu, *Despre reorganizarea mijloacelor de moralizare a deținuților*, în „Revista penală”, Anul III, Nr. 9 și 10, 1924, p. 291.

²² Al. Radianul, *op. cit.*, p. 295.

²³ Em. Antonescu, *Personalul închisorilor*, în „Revista penală”, Anul IV, Nr. 1 și 2, 1925, p. 88.

²⁴ Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 268.

²⁵ C. Rădulesu, *op. cit.*, p. 41.

²⁶ Șt. Arsenescu, *op. cit.*

²⁷ *Ibidem*, p. 269.

²⁸ C. Rădulesu, *op. cit.*, pp. 43-45.

²⁹ Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 94.

ce aveau să dovedească aptitudini și că sunt hotărâți să se consacre noii cariere, ar fi fost aduși, după absolvirea școlii, în Corp.

Pedeapsa fiind educativă și reformatoare, trebuia ca recrutarea personalului închisorilor să se facă dintre acei oameni cunoscători ai științei dreptului și ai criminologiei și să posede cunoștințe speciale despre știința și regimul penitenciar. Rolul personalului era de a menține morala și disciplina în penitenciar. Supraveghea condiția fiecărui candidat, pregătindu-l pentru viața din afara penitenciarului, fiind un model pentru infractor, sever fără a fi nedrept și indulgent fără a fi indiferent³⁰. Trebuia a se cunoaște motivul deținerii, responsabilitatea de fapt a infractorului și gradul lui de perversiune, spre a se ști cum avea să fie tratat și ce regim trebuia să i se aplice în vederea obținerii rezultatului urmărit de societate prin izolarea infractorului. Începând de la gardieni și până la directorul de închisoare, funcționarii trebuiau să se poarte cu demnitate și să-și mențină prestigiul autorității, în orice ocazie și față de orice arestat, să nu facă nici o deosebire între condamnați, indiferent de starea și situația pe care a avut-o el în societate. Însă, după punerea în vigoare a legii de la 1 februarie 1874, în ciuda dispozițiilor privitoare la recrutarea „împiegaților” închisorii, personalul aresturilor preventive era format, în marea lui majoritate, de oameni lipsiți de orice cultură, necinstiți și abuzivi și numiți în funcție după influențe politice. Din această cauză, funcțiile erau depreciate, bucurându-se de o proastă reputație în opinia publică³¹. Din fericire, au existat și multe excepții: au fost și funcționari buni, de carieră, care, datorită aptitudinilor, au obținut avansarea în funcție și menținerea slujbei pe parcursul guvernării mai multor partide, indiferent de „coloratura lor politică”: Simion Niculescu (în perioada 1906-1910, director al închisorii Mislea); Titus Covarc (funcționar la închisoarea Doftana, în 1907 putându-se aplica sistemul filadelfian recidiviștilor)³².

Art. 117 aparținând *Regulamentului general pentru arestele centrale* prevedea pentru orice funcție, pe lângă diploma de bacalaureat, și trecerea unui concurs asupra cunoștințelor de drept civil și administrativ, de drept și instrucțiune criminală, contabilitate, geografie. Acest concurs nu a fost aplicat, însă, niciodată: „bunul plac și recomandările influente formau norma numirilor în aceste funcții”³³. Se propune ca directorii de închisori să fie asimilați cu magistatura și să le garanteze funcția printr-o inamovibilitate recunoscută și să li se plătească un onorar demn de această funcție. La 1907-1908, directorii închisorilor județene erau plătiți în funcție de resursele bugetare ale fiecărui județ, salariul lor variind între 140-250 lei lunar. Directorii de închisori centrale erau împărțiți în două clase: în prima clasă intrau cei care primeau suma de 270 lei lunar, iar în a doua clasă erau incluși cei care aveau un salariu de 225 lei lunar. C. Rădulescu nu este de acord cu această clasificare, el propunând o ierarhizare a directorilor de închisori, după importanța acestora, localitatea, numărul și categoriile deținuților, reieșind astfel patru clase: I-a clasă - directorii închisorilor centrale de concentrare din București, Craiova, Galați și Iași, cu un salariu de 550 lei lunar; a II-a clasă - directorii închisorilor centrale din Doftana, Tg. Ocna și Ocnele Mari, cu 450 lei lunar; a III-a clasă - directorii închisorilor județene Bacău, Brașov, Botoșani, Constanța, Ialomița, Mehedinți, Prahova, Putna, Roman, Teleorman, Tutova, Râmnicu Vâlcea, Vaslui, Vlașca, plătiți cu 350 lei lunar, și a IV-a clasă - directorii închisorilor județene din Argeș, Dâmbovița, Dorohoi, Fălciu, Gorj, Muscel, Neamț, Olt, Roman, Râmnicu-Sărat, Suceava, Tecuci și Tulcea, cu câte 300 lei lunar³⁴. De asemenea, se mai avea în vedere crearea a două posturi de inspector al închisorilor, care împreună cu șefii direcției centrale și ai parchetelor din țară să exercite un control frecvent și efectiv asupra tuturor închisorilor. La conducerea penitenciarelor era absolută nevoie de oameni capabili, onești, instruiți, oameni cu mult tact și sânge rece și cu o perfectă cunoaștere a naturii umane³⁵.

³⁰ Ștefan Slătescu, *Câteva cuvinte asupra regimului nostru penitenciar*, București, 1895, p. 11.

³¹ St. Arsenescu, *op. cit.*, p. 274.

³² Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 90.

³³ C. Rădulescu, *op. cit.*, pp. 46-47.

³⁴ *Ibidem*, pp. 49-50.

³⁵ M. I. Talangescu, *Reforma penitenciară - Raport adresat Direcției Generale a Închisorilor*, București, 1892, p. 29.

Odată cu punerea în aplicare a legii și regulamentelor din 1874, Ministrul de Interne de atunci, Lascăr Catargi, în ordinul circular trimis închisorilor, a punctat asupra necesității de a fi încredințată administrația unor oameni capabili: „Dacă administrațiunea închisorilor noastre centrale nu ar fi încredințată unor oameni cu experiență, devotament și perseverență, după cum reclamă onoratele și grelele lor munci (...)”³⁶. Din nefericire, de importanța acestor dispoziții nu s-a ținut cont câtuși de puțin, fapt ce a determinat o „defectuoșitate a sistemului nostru penitenciar”.

Deoarece localurile de închisoare existente la sfârșitul secolului al XIX-lea n-au putut fi transformate în altele „nuoi și sistematice”, din lipsă de resurse, se impunea necesitatea unui personal calitativ: „Bunele rezultate ale unui sistem penitenciar depind mai mult de persoanele ce sunt însărcinate să aplice acest sistem decât de sistemul însuși”³⁷. Însă „infima retribuțiune” de 250-300 lei lunar a directorilor de penitenciar, din care li se fac unele rețineri, atât pentru stat, cât și pentru garanțiile care li se cereau, poate fi considerată una din cauzele imposibilității de a recruta un bun personal.

Legea închisorilor, în vigoare de la 1874, a fost bună în părțile ei fundamentale, însă lipsa de pregătire a personalului chemat să lucreze pentru aplicarea ei a dus la încetinirea progresului în evoluția închisorilor. În privința recrutării personalului administrativ, Gr. I. Dianu, în raportul său din anul 1903, precizează că a întâmpinat unele greutăți, fiindcă lipsea o lege pentru reorganizarea serviciului interior și exterior al închisorii care să prevadă condițiile de admisibilitate, să răsplătească munca și să asigure cariera fiecărui funcționar, garantându-i stabilitatea³⁸. Astfel, s-a propus aplicarea atât directorilor, cât și grefierilor contabili din închisori a sistemului gradațiilor din învățământ: avansarea „în leafă” din cinci în cinci ani cu o zecime din salariul brut. S-a dorit ca salariul unui director de cl. a III-a să fie de 300 lei, de cl. a II-a – 400 lei, iar de cl. I – 450 lei. Asemănător directorilor, și grefierii contabili au fost împărțiți în trei clase, prima numire făcându-se la arestul preventiv. În vederea obținerii unei funcții, le era necesară diploma unei școli superioare de comerț sau absolvirea liceului. Pentru grefierii contabili de cl. a III-a, salariul s-a dorit a fi 180 lei lunar, cl. a II-a – 250 lei lunar, iar cl. a III-a – 300 lei lunar³⁹.

S-a considerat a fi necesară o separare între autoritatea judiciară și cea administrativă, astfel încât controlul asupra executării pedepselor și aplicarea regimului să se îndeplinească de către funcționari speciali, administrația închisorilor ocupând astfel un loc independent. De aceea s-a propus înființarea unui „Consiliu penitenciar”, prin intermediul căruia administrația închisorilor ar putea avea o oarecare independență față de autoritatea juridică. Rolul acestui consiliu va fi de a delibera asupra tuturor problemelor penitenciare, de a-i examina pe toți candidații pentru posturile de directori și grefieri în închisoare, de a judeca personalul în caz de abateri și de a decide conducerea închisorilor. Consiliul trebuia să fie format din cinci membri, și anume: doi profesori universitari de la Facultatea de drept penal din București și Iași, doi consilieri dintre cei mai erudiți magistrați de la Curțile de Casație și Apel și un secretar general al Ministerului de Justiție. Hotărârile respectivului consiliu trebuiau îndeplinite de către directorul general al închisorilor⁴⁰.

Cei care se ocupau cu știința penitenciară la sfârșitul secolului XIX s-au convins că, pe lângă organizarea muncii, ar trebui acordată, dacă nu mai multă, dar cel puțin tot atâta atenție și „sufletului celor ce își ispășesc păcatele în asemenea lăcașuri”⁴¹. Prin urmare, penitenciarul ar trebui să fie o școală de moralizare pentru predarea religiei și realizarea instrucției, fiind alese persoane calificate atât în funcția de director, cât și în cea de învățător și preot⁴². Pentru ca un regim celular mixt să poată asigura scopul aplicării lui, trebuie să fie secondat de un regim moral bine organizat, complet, cu toate instituțiile penitenciare

³⁶ Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 90.

³⁷ Gr. I. Dianu, *Raportul general asupra închisorilor pe 1897*, apud, Șt. Arsenescu, *op. cit.*, pp. 275-276

³⁸ Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 93.

³⁹ Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 280.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 281.

⁴¹ Virgil M. Gabrielescu, *Instrucția și educația în închisorile noastre*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, Anul IV, Nr. 8, 1915, p. 274.

⁴² Luca Elefterescu, *op. cit.*, p. 421.

educative și legale, care să urmărească și să obțină reformarea morală a deținutului în închisoare.

Ignoranța fiind una din cauzele principale ale criminalității, se explică contingentul mare de condamnați pe care îl dau analfabeții. În această situație, înființarea unor școli în închisori, unde arestații să învețe a citi și a scrie, precum și însușirea unor noțiuni elementare de geografie, aritmetică, istorie, agricultură, ar fi fost cât se poate de utile⁴³. Școala avea drept scop dezvoltarea facultăților intelectuale ale deținuților, completarea cunoștințelor tehnice ale acestora, încercarea de a le inculca regulile de bună purtare și respectul dreptului, de a-i obișnui cu datoriile sociale (doar la închisoarea Mislea, conform regulamentului, a funcționat o școală cu program ca la stat, însă cu unele întreruperi). Pe lângă instituția școlii, unul din mijloacele preconizate pentru a face să pătrundă în spiritul deținuților noțiunea binelui și a cinstei a fost lectura. Procurarea unor cărți cu caracter moral, cu subiecte menite să trezească amintirile plăcute ale trecutului, citirea unor povești sau a unor istorioare morale și instructive raportate la situația lor ar fi putut contribui, în mod cert, la moralizarea celor culpabili⁴⁴.

Se avea în vedere ca învățătorul să fie obligat a face zilnic vizite celulare elevilor săi, pentru a le controla studiile, iar județele să suporte cheltuielile necesare cu salariul instructorilor și a materialului școlar. De asemenea, pentru îmbunătățirea situației existente, au fost propuse unele măsuri: obligativitatea învățământului în închisori, ca urmare a numărului mare de analfabeți condamnați, scopul pedepsei constând în corijarea arestatului. Amendarea și corijarea erau obținute doar prin studii zilnice și prin practicarea unei meserii. Susținerea unor conferințe săptămânale, mai ales în zilele de duminică și cu ocazia unor sărbători, cu subiecte morale și sociale menite a completa studiile dobândite la școală prin acordarea mai multor detalii (prima conferință de acest gen a fost ținută în 1906, la Ocnele Mari), ar fi o altă măsură. Realizarea unor exerciții militare și de gimnastică destinate temperamentelor debile și nervoase ar fi fost o noutate în cadrul procesului de educare în închisoare⁴⁵. Teatrul, un alt mijloc de moralizare, prin susținerea unor piese cu subiecte morale, instructive, din domeniul adevărului, frumosului, binelui, virtuții și datoriei despre libertate, despre respectul legilor. Prima piesă de teatru a fost susținută la 1908, la penitenciarul Mislea, actori fiind condamnații minori, ea intitulându-se „Remușcarea unui condamnat”⁴⁶.

Însă cel mai puternic mijloc de moralizare pentru deținuți a fost educația religioasă. Se realiza prin predici, lecturi cu conținut moralizator și diferite pilde raportate la viața condamnaților. Deși se prevedea ca fiecare penitenciar să aibă un preot, serviciul religios în închisori era practicat de „un popă de sat” lipsit de învățătura bisericească. El își îndeplinea doar sarcina de a spovedi și de a fi alături de „vreun nenorocit de arestat, tocmai când trage să moară”⁴⁷. În consecință, trebuie acordată o atenție cuvenită serviciului religios: angajarea unui preot teolog însărcinat cu slujba bisericească la fiecare închisoare din țară. Acesta își practica serviciul în capela închisorii, predicând morala creștină după fiecare slujbă bisericească. Cu învoiala directorului avea dreptul de a-și procura cărțile și materialele religioase de care avea nevoie.

În concluzie, se impunea, în ce privește regimul moral al deținuților, înființarea unor școli pentru analfabeți, amenajarea unor biblioteci cu cărți morale și utile pentru „știutorii de carte” și susținerea unor conferințe morale, cu subiecte sociale și religioase.

Era necesară, așadar, instituirea unui control, cât mai efectiv și eficient, asupra aplicării regulamentului închisorii, funcționării regimului administrativ, cât și asupra punerii în practică a măsurilor propuse spre îmbunătățirea sistemului penitenciar. Acest control putea fi exercitat doar de către acele instituții numite „comisii de supraveghere”, ce aveau scopul de a veghea la stricta aplicare în închisori a regulamentului și instrucțiilor

⁴³ St. Arsenescu, *op. cit.*, p. 264.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 264.

⁴⁵ I. Naum-Inam, *Reforma penitenciarelor*, în *Revista judiciară*, Anul IV, Nr. 8, 1907, pp. 58-59.

⁴⁶ Simion Niculescu, *op. cit.*, p. 286.

⁴⁷ Luca Elefterescu, *op. cit.*, p. 418.

date și de a primi plângerile deținuților pentru a le face cunoscute personalului închisorii. Înființarea acestor comisii a fost reglementată prin art. 5 al legii închisorilor, care preciza: „Pe lângă fiecare închisoare se vor înființa comisii de priveghere”, dar până în 1910⁴⁸ nu a fost conștientizată importanța acestei dispoziții.

Una dintre cauzele neaplicării legii de la 1874 s-a considerat a fi insuficiența resurselor bugetare, aceasta datorită faptului că toate închisorile țării au fost puse sub autoritatea directă a Ministerului de Interne, administrația depinzând de Direcția Generală a penitenciarelor. Însă Ministerul de Interne avea foarte multe sarcini de îndeplinit, cu administrațiile cele mai variate și mai complexe: administrația centrală, serviciul sanitar, imprimeria statului, poștelor și telegrafelor, jandarmeriei rurale, poliției, siguranței generale a statului, ceea ce îl pune în imposibilitatea de a se ocupa și de serviciul închisorilor. Administrația acestui serviciu a încercat să obțină banii necesari pentru a se construi, treptat, penitenciare, conform cerințelor legii de la 1874, însă întotdeauna statul avea alte priorități. Din această cauză, unii directori generali ai penitenciarelor, văzând că nu pot organiza acest serviciu, și-au dat demisia din funcțiile pe care le ocupau, pentru a nu-și asuma responsabilitatea stării deplorabile în care se aflau închisorile, acesta fiind și motivul principal al neaplicării legii⁴⁹. În consecință, se dorește trecerea administrației închisorilor sub jurisdicția Ministerului de Justiție.

Justiția era singura instituție care cunoștea și intra în contact cu infractorii, din primul moment al arestării individului. Cu doi miniștri cu drept de a se amesteca în chestiunea penitenciarelor, serviciul nu avea nici „o unitate de direcțiune”, prin urmare izbucneau adesea nemulțumiri, art. 585, alin. 2, din Codul de procedură criminală fiind izvorul tuturor conflictelor care se ivesc zilnic între magistrați și administrația închisorii: „Cu toate acestea judecătorul de instrucțiune și președintele Curții de Jurați vor putea da fiecare, în ceea ce îl privește, ordinele ce vor trebui a se executa în acest caz”, de aici luând naștere toată confuzia: s-ar crede că drepturile magistraților sunt generale, iar controlul și supravegherea lor – nelimitate în aresturi⁵⁰.

Cel mai important raport al autorității judiciare cu cea penitenciară era considerat a fi art. 115 al regulamentului general pentru arestele centrale. Respectivul Regulament cuprindea un subcapitol relativ la atribuțiile directorului general, care avea dreptul de a grația osândiții: „Directorul general recomandă Ministerului Justiției la timpurile convenite arestații care, prin purtare și devotament la lucru, s-ar face vrednici de grația M. S. Regelui, după recomandarea ce i se face și lui de directorii de penitenciare”⁵¹. Astfel, cei mai mulți directori considerau întocmirea listelor de grațiere a osândiților ca un drept exclusiv al administrației închisorilor. La recomandarea grațierii concureau ambele autorități, atât Direcția închisorilor, care cunoștea efectele pe care le-a produs regimul și pedeapsa asupra arestatului, gradul de amendare la care a ajuns, precum și conduita de care a dat dovadă, cât și Ministerul de Justiție, care cunoștea împrejurările prin care condamnatul a săvârșit crima, dar și cele în care respectivul a fost judecat și pedepsit⁵². Întotdeauna i-a fost recunoscut dreptul Ministrului de Justiție de a-i face Suveranului, din propria inițiativă, propuneri de grațiere.

În privința serviciului de inspecție și control în organizarea închisorilor, ulterior anului 1874, singura autoritate competentă era directorul general, având obligația de a inspecta închisorile cel puțin de două ori pe an. Însă acestea fiind instalate prin mănăstiri situate la depărtări foarte mari, inspecțiile aproape că nu se mai făceau, multe închisori rămânând necontrolate și lăsate la discreția directorului. În cazul în care administrația închisorilor trecea la Ministerul de Justiție, acesta ar fi putut să utilizeze membrii parchetului sau ceilalți magistrați din circumscripțiile închisorilor pentru o supraveghere continuă și eficace.

⁴⁸ C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 285.

⁴⁹ Al. Radianu, *op. cit.*, p. 295.

⁵⁰ C. Rădulescu, *Studiu penal comparat asupra trecerii administrațiunii închisorilor sub dependența Ministerului de Justiție*, București, 1910, p. 22.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 31-32.

⁵² *Ibidem*, pp. 32-34.

Multe alte dispoziții ale legii închisorilor au fost fie implicate integral, fie parțial: izolarea individuală a condamnaților, neaplicarea acestei dispoziții a determinat traiul în comun al deținuților prin închisori; regula tăcerii nu s-a aplicat niciodată din cauza lipsei unui personal de supraveghere conștiincios; înființarea societăților de patronaj, dispoziție neaplicată până în 1908, la fel și juriul disciplinar, pedepsele fiind acordate de către director. Tot datorită conflictelor existente între Ministerul de Interne și cel de Justiție, nu a fost aplicat nici art. 46 din Legea închisorilor privitor la „liberarea condiționată”.

Cu toate acestea, care ar fi avantajele și dezavantajele trecerii administrației închisorilor de la Interne la Justiție? Avantaje: s-ar obține o continuitate în aplicarea operei penitenciare printr-o reorganizare a serviciului administrativ, s-ar realiza un control continuu și eficient prin membrii parchetelor sau ceilalți magistrați însărcinați anume cu acest scop⁵³, s-ar unifica toate închisorile prin încorporarea aresturilor preventive, reclădindu-se penitenciare în sistem celular pentru a se aplica regimul de izolare individuală, magistratul ar putea să-l studieze pe delicvent ca produs al eredității sau al mediului social, spre o mai bună apreciere a gradului de culpabilitate și cuantumului pedepsei⁵⁴, s-ar putea realiza mai ușor cazierul judiciar.

Dezavantaje: trecerea penitenciarelor la Ministerul de Justiție ar însemna violarea Constituției, încălcarea principiului separării puterilor în stat, căci pentru fiecare din atributele suveranității exercitate de puterile legislativă, executivă și judecătorească, trebuie să corespundă un organ separat și independent. Însă Ministrul de Justiție prezidează puterea judecătorească, nu o practică, exercitând o funcție administrativă, căci atribuirea unui serviciu administrativ departamentului justiției nu înseamnă și subordonarea acestui serviciu puterii judecătorești.

Proiectul de lege pentru trecerea închisorilor sub dependența Ministerului de Justiție a fost depus de către V. Antonescu, la 7 martie 1914, legea fiind abrogată la 1 aprilie⁵⁵ același an.

Legea închisorilor din 1874, care prevedea izolarea condamnaților, păstrarea tăcerii, eliberarea condiționată, înființarea comisiilor de supraveghere și de patronaj, funcționarea pretoriului disciplinar, prin dispozițiile sale care puse în aplicare ar fi adus un progres remarcabil în reformarea sistemului penitenciar, a urmărit drept model reforma penitenciarelor din țările occidentale. Orientarea țării noastre spre Franța, în mod special, ne este confirmată și de invitația care i-a fost adresată lui Ferdinand Dodun des Perrieres în a-și aduce contribuția în elaborarea proiectului de lege avut în vedere.

Cu toate că legea închisorilor de la 1 februarie 1874 cuprindea dispoziții foarte bune în comparație cu cele anterioare, am văzut totuși că – exceptând penitenciarul Doftana și, în parte, închisorile de la Craiova și Galați, traiul în comun al deținuților a continuat ca și în trecut, fără ca nici măcar regula tăcerii să fie cu strictețe aplicată. Inexistența unor localuri special amenajate în funcție de destinația pe care o necesitau, lipsa de pregătire a unui personal în închisori, insuficienta salarizare a funcționarilor aparatului administrativ au pus legea în situația de a nu fi aplicată în părțile ei cele mai însemnate.

Problema împărțirii atribuțiilor privind administrația închisorilor între cele două Ministere, de Interne și de Justiție, a fost de altfel dăunătoare unei bune reorganizări a sistemului de detenție a infractorilor. Era necesară doar o singură autoritate care să guverneze tot ceea ce însemna executarea pedepselor, balanța înclinându-se spre Justiție. Această dorință s-a concretizat prin adoptarea legii din 23 martie 1914, care a înfăptuit trecerea administrației închisorilor sub dependența Ministrului de Justiție.

Prin urmare, această reformă a închisorilor a rămas nerealizată în tot cursul secolului al XIX-lea, deși fusese cerută stăruitor de către specialiști.

⁵³ *Ibidem*, p. 54.

⁵⁴ Șt. Arsenescu, *Chestiunea trecerii Administrației Închisorilor la Ministerul de Justiție*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, Anul III, Nr. 1, 1914, p. 63.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 102-103.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE

Izvoare documentare:

Arhivele Naționale Iași. Colecția "Monitorul Oficial". Dezbaterile parlamentare ale Adunării Deputaților, Nr. 21, 26 aprilie 1896; Nr. 234, 23 ianuarie 1898.

Arhivele Naționale Iași. Colecția "Monitorul Oficial". Dezbaterile parlamentare ale Senatului, Nr. 44, 29 aprilie 1896.

Lucrări speciale:

ANTONESCU 1925	Antonescu, Em., <i>Personalul închisorilor</i> , în „Revista penală”, An IV, Nr. 1-2, 1925.
ARSENESCU 1914	Arsenescu, Ștefan, <i>Reforma Penitenciară</i> , în „Revista penitenciară și de drept penal”, An III, Nr. 6-9, 1914.
ARSENESCU 1914-2	Idem, <i>Chestiunea trecerii Administrației Închisorilor la Ministerul de Justiție</i> , în „Revista penitenciară și de drept penal”, An III, Nr. 1, 1914.
ELEFTERESCU 1892	Elefterescu, Luca D., <i>Reforma sistemului penitenciar</i> , în „Dreptul”, An XXI, Nr. 53, 1892.
GABRIELESCU 1915	Gabrielescu, Virgil M., <i>Instrucția și educația în închisorile noastre</i> , în „Revista penitenciară și de drept penal”, An IV, Nr. 8, 1915.
IONESCU 1914	Ionescu, I., <i>Raport către d-l Ministru de Justiție</i> , în „Revista penitenciară și de drept penal”, An III, Nr. 5, 1914.
NAUM-INAM 1907	Naum-Inam, I., <i>Reforma penitenciarelor</i> , în „Revista judiciară”, An IV, Nr. 8, 1907.
NICULESCU 1924	Niculescu, Simion, <i>Despre reorganizarea mijloacelor de moralizare a deținuților</i> , în „Revista penală”, Anul III, Nr. 9-10, 1924.
RADIANU 1896	Radianu, Al., <i>Penitenciarele</i> , în „Curierul judiciar”, An V, Nr. 37, 1896.
RĂDULESCU 1908	Rădulescu, C., <i>Raport general asupra închisorilor centrale și aresturilor preventive pe anul 1907-1908</i> , Imprimeria Statului, București, 1908.
RĂDULESCU 1910	Idem, <i>Studiu penal comparat asupra trecerii administrațiunii închisorilor sub dependența Ministerului de Justiție</i> , Imprimeria Statului, București, 1910.
STĂTESCU 1895	Stătescu, Ștefan, <i>Câteva cuvinte asupra regimului nostru penitenciar</i> , Tipografia „Gutenberg”, București, 1895.
TALANGESCU 1892	Talangescu, M. I., <i>Reforma penitenciară – Raport adresat Direcției Generale a închisorilor</i> , Tipografia „Lupta”, București, 1892.
ZAMFIRESCU 1903	Zamfirescu, N., <i>Discurs ținut la deschiderea anului judecătoresc 1903-1904</i> , în „Dreptul”, An XXXVI, Nr. 53, 1903.